

A templomszentelés liturgiája a Magyar Egyházban a kezdetektől napjainkig

RESCH ANDRÁS

Pápai Liturgikus Intézet, Doktori Iskola /
Pontifical Liturgical Institute, Doctoral School
Róma / Rome (IT)
andras.resch@anselmianum.com

Title: *The Rite of Dedication of a Church in the Hungarian Church from Its Beginnings until Today*

Abstract: *Liturgy is theology. The best way to understand the Church's teaching on the role of the church building, its connection with the Church as the body of Christ, and with Christ himself, is to examine the Rite of Dedication of a Church. The historical analysis shows that the liturgy, thus theology itself underwent constant changes and transformations along the course of the two millenia of the Church. It welcomed new elements, transformed old ones, persistently shifting the rite's theological focus. In the Church's beginnings, from a theological point of view, a church building was not even needed to celebrate the sacred mysteries. From the high Middle Ages until the middle of the XX. century, the church building appears as a sacred place, cleansed from demonic influence, sanctified by God. After the II. Vatican Council deepened the understanding of the liturgy and regained the Church's biblical ecclesiology, the Rite of Dedication of a Church had to change to reflect that theology: the importance of the Spiritual Church which is built from living stones, as well as her relationship with Christ.*

Keywords: *dedication of a church; medieval liturgy; liturgy of the II. Vatican Council; liturgy in Hungary; liturgical theology.*

Bevezetés

A templomszentelés egyike azon liturgiáknak, mellyel a legtöbb hívő sose találkozik – sajnálatos módon, mert a rítus beszédesen fejezi ki az Egyház, vagyis a hívő közösség, Krisztus misztikus testének misztériumát, Fejével való kapcsolatát, a liturgia és a templom épületének szerepét. E teológia megismeréséhez két rítust vizsgálunk részletesen: egyet a XI. századból, a Magyar Egyház megszervezésének idejéből, mert a legtöbb ma is álló templomunk ezzel az *ordó*val, vagy valamely későbbi változatával van felszentelve, illetve az aktuálisat, amivel napjainkban találkozhatunk, ha új templom épül, vagy jelentős felújítás után „újraszentelik” a templomot.¹

A liturgia latin neve a legkorábbi fennmaradt liturgikus könyvektől a középkoron (túlnyomórészt, de nem kizárólagosan) át napjainkig *dedicatio ecclesiae*.² A név jelentőségére még visszatérünk, egyelőre annyit, hogy jelen tanulmányban a magyarul bevett „templomszentelés” mellett szinonimaként használjuk a „dedikációt” is.

Templomszentelés az első évezredben

Az alábbiakban vázlatosan áttekintjük a templomszentelés rítusának, teológiájának alakulását az első évezredben, hogy érthető legyen az értett középkor liturgiája, mellyel a Magyar Egyház a X–XI. században találkozott, amit átvett.

Az újszövetségben világosan megjelenik, hogy az istentisztelethez nincs szükség templomra mint „szent helyre”. Jézus a

¹ A Gyulafehérvári Egyházmegyében 2020 óta négy templomszentelés volt: ebből a kiskászonai templom újonnan épített, Szamosújváron és Lemhényben jelentős renoválás után lettek újraszentelve a templomok, míg a dévai Szent Antal templomot elkészültekor nem szentelték fel. Ez úton is köszönjük SER Kovács Gergely érsek úrnak ezen információkat.

² Mohlberg 1965, LXXXVIII, LXXXVIII, XCI; Andrieu 1963, 124; Ordo Dedicacionis Ecclesiae et Altaris (1977)

szamariai asszonynak azt mondja, rövidesen se a Jeruzsálemben, se a Garizim hegyén álló templomokban nem fogják imádni az Atyát, hanem majd lélekben és igazságban (Jn 4,20–24). Pál azt írja a korinthusi közösségnek, „az Isten temploma ti vagytok, (...) és szent ez a templom” (1Kor 3,16–17), míg Péter arra buzdítja a hívő közösséget, hogy élő kövekként épüljenek Krisztusra alapozott lelki házzá (1Pét 2,4–6). A közösségek a III. század közepéig jellemzően magánházakban jöttek össze.³

Innentől ismeretesek olyan épületek, amelyeket templomoknak⁴ nevezhetünk, amennyiben a keresztény liturgia ünneplésére szánt épületek. Az első „templomszentelésről” szóló leírás a IV. századból, Caesareai Euszébiosztól maradt fenn. Ebben úgy tűnik, a rítus pusztán az eucharisztia ünnepléséből állt, minden bizonnyal az alkalomhoz illő olvasmányokkal, könyörgésekkel és énekekkel.⁵ Innentől kezdenek kialakulni a dedikáló szertartások, melyek különböző elemek megjelenésével (szentek ereklyéinek elhelyezése, krizmával megkenés, vízzel lemosás, kapunyitás, kereszt rajzolása a padlóra)⁶ egyre gazdagodnak mind szimbólumokban, mind teológiában. Ezzel együtt fokozatosan az épített templom kerül a figyelem középpontjába, átvéve a lelki templom, az Egyház helyét.

Az első évezred utolsó harmadában a liturgiára nagy hatást gyakoroltak a különböző megtérített népek, melyek sokszor nem voltak elégségesen evangelizálva, így sajátos lelkiségük, mentalitásuk mellett időnként a kereszténységgel ötvöződő pogány hiedelmeiket, babonáikat is magukkal hozták az Egyházba. Így a dedikáció rítusába gall területen a VIII–IX. században sok sajátos teológiájú helyi elem került be, melyet aztán átvett a német földön

³ Calabuig 2000, 334–337.

⁴ Az egyház kerülte a templom (*templum*) név használatát, mert a pogány szentélyeket hívták így (Calabuig 2000, 346).

⁵ Baán 1983, X, 3.; Calabuig 2000, 338.

⁶ Az egyes elemek nem a rituális szekvenciában elfoglalt helyük, hanem az időbeli megjelenés szempontjából vannak sorba állítva (Calabuig 2000, 339–345).

szerkesztett *Pontificale Romanum-Germanicum* (PRG), rajta keresztül pedig Rómába is eljutott az átalakult rítus.⁷

Templomszentelés Magyarországon a XI. században

Jóllehet a Szentszék egészen az újkorig nem adott ki központilag egységes, kötelezően használandó liturgikus könyveket, a PRG sikerének és gyors elterjedésének köszönhetően mégis kialakult az érett középkorban egy Európa-szerte népszerű templomszentelési liturgia, melynek egy verzióját itthon már a XI. század végi Esztergomi Benedikcionáléban⁸ (EB) megtaláljuk. Bizton állíthatjuk, hogy a frissen szervezett Magyar Egyház templomait is ezzel a liturgiával, vagy variánsaival szentelték fel.

Az EB dedikációs rítusa nagyban követi a PRG-féle liturgiát, csak kisebb, elsősorban énektételekre, egyes elemek sorrendjére, ismétlésére vonatkozó eltéréseket találunk.⁹ A liturgia maga két jól elkülöníthető részből áll: az első a szentelést megelőző éjszaka a templomhoz közeli sátorban végzett virrasztás és zsolozsmázás az oltárba helyezendő ereklyék jelenlétében,¹⁰ majd a második rész másnap a szűkebb értelemben vett templomszentelés. Lévén a liturgia komplex, hosszú, szövegekben és variánsokban gazdag, jelen tanulmányban csak a fontosabb, jellemző elemeket ismergetjük, elemezzük.

Az éjszakai virrasztást követő dedikálási liturgiát három fő egységre bonthatjuk, ezek a templom birtokba vétele, megtisztítása, majd megszentelése.

⁷ Righetti 1959, 511.

⁸ Józsa és Földváry 2014.

⁹ A különbségek felsorolását ld. Földváry 2014, 73–74.

¹⁰ Erre az EB csak az első rubrikában utal: a püspök és a klérus odamegy a sátorhoz, ahol az ereklyével előző éjszaka vigiliát tartottak (EB 1).

A templom birtokba vétele

A püspök a sátonnál szenteltvizet készít, két imát mond, majd az ereklyékkel átvonul a templomhoz.¹¹ Odaérve kívülről háromszor körüljárva azt, szenteltvízzel meghinti a falakat. A templom kapujához érve minden alkalommal megállva imádkozik, majd a zárt ajtón bekopogva a templomban levő diakónussal folytat párbeszédet a 24-es zsoltárt sorait idézve: „Emeljétek föl fejeteket, kapuk, ősi kapuszárnyak, tárujlatok, hadd vonuljon be a dicsőség királya!”¹² A templomból, a zárt ajtón keresztül kiszólva visszakérdez a diakónus: „Kicsoda ez a dicsőség királya?” A püspök mindhárom alkalommal másik zsoltársorral válaszol: „Az Úr, a hatalmas és erős. Az Úr, a harcban verhetetlen // Az erős Úr, a hatalmas Úr // Az erős Úr, Ő a dicsőség Királya.” A harmadik körbejárás, szenteltvízzel hintés, imádság és párbeszéd után a diakónus belülről kinyitja az ajtót, amin a püspök képviselőként bevonul a „dicsőség királya”.¹³ A rítus alapvető értelme tehát, a külső megtisztítás mellett, hogy az Úr eljön, hogy birtokba vegye lakhelyét.

Amint a püspök beér a tizenkét gyertyával kivilágított templomba, a liturgia legtalányosabb rítusát végzi, miszerint a főhajó padlójára szórt hamuba¹⁴ a négy sarkot összekötve egy nagy X-et ír a pásztorbot végével, majd az X szárai mentén felírja először a görög, majd a latin ábécét. A rítus nem csak ma hangzik enigmatikusán, úgy tűnik, már az első évezred végén nehézséget okozott a magyarázata. A PRG-hez kapcsoltak egy valószínűleg IX. századi kommentárt, mely lépésről lépésre magyarázza a dedikáció liturgiáját.¹⁵ A kommentár időnként a jelekből, cselekményből világosan levezethető teológiát hoz, máshol viszont meglehetősen elvonatkoztat ezektől, erősen allegorikus. Ez utóbbi annak a jele,

¹¹ EB 1–11.

¹² A benedikcionálé latin szövegeket tartalmaz, a közölt fordítások a sajátjaink.

¹³ EB 12–20.

¹⁴ Az EB pusztán annyit mond, hogy a padlóra kell írni; mindazonáltal a kiszórt hamu volt a bevett szokás (Righetti 1959, 515).

¹⁵ *Quid significant duodecim candelae?* PRG, XXXV.

hogy a liturgia egy-egy elemének közvetlen, eredeti értelme már homályba merült, így a magyarázó az allegória eszközéhez nyúlt, hogy értelmet találjon a cselekménynek.¹⁶

Az ábécé rítusának történeti vizsgálata az egész liturgiára nézve tanulságos: hogy alakul egy elem, módosul az értelme és az általa kifejezett teológia. Ami a templom négy sarkát átfogó X felírásának eredeti értelmét illeti, a kutatók szerint a római korban földmérési jelről lehetett szó, ami az épület helyének kijelölését, később Krisztus (X mint *khí*) általi birtokbavételét jelentette. Idővel felírták mellé a görög ábécé első és utolsó betűjét, hiszen Krisztus az alfa és az ómega (Jel 21,6), ezt követte aztán az egyenletesen elosztott teljes ábécé, majd ugyanígy a latin is.¹⁷ A *Quid significent* magyarázata több rétegből áll. Az ábécé először az egyszerűség szimbólumaként szerepel: ahogy Pál kezdetben tejet, nem szilárd eledelt adott a híveknek (1Kor 3,1–3), úgy a gyerekek is először az ábécét tanulják, majd a szótagokat, szavakat, ahogy az Isten családjában is vannak egyszerűbbek, akik boldogok a hitigazságok alapvető rendjével. A magyarázat központi részében a templom négy sarka az egész világot jelenti, ahova eljutott a hit hirdetése. A sarkokat összekötő vonalak keresztet formálnak, mert az evangéliumi tanítás Krisztus keresztje. A hirdetésnek pedig az ábécé rendjét kell követnie: ne legyen benne semmi keveredés, tévedés, bonyolultság, őrizze az evangéliumi tanokat.¹⁸ A IX. századra tehát már minden bizonnyal homályba veszett a rítus valószínűsíthető eredeti értelme, alakulásának ismerete, így a magyarázó a számára ismert végeredményből kiindulva az allegória eszközével keresett annak értelmet.

¹⁶ Vö. Righetti 1964, 60–63.

¹⁷ Cerasoli 1931, 477.

¹⁸ PRG, XXXV, 15–18.

A templom megtisztítása

Miután az Úr bevonult hajlékába, birtokba vette azt, folytatódik a kint megkezdett megtisztítás. A rítusból és imákból világosan kirajzolódik a kor elképzelése: az épületet, mielőtt alkalmas lenne a szent cselekedetekre, meg kell tisztítani, biztosítani, hogy a gonosznak ott ne legyen hatalma. Ez a rituális lemosás a *lustratio*, mely során a püspök az ún. Gergely-vízzel¹⁹ (víz, só, hamu és bor elegye) bőségesen meghinti az oltárt, majd háromszor körbejárva az egész templomot is. A víz készítésekor minden egyes elem bekeverésekor másik könyörgést mond a püspök, illetve közben egy-egy olyat is, ami magának a *lustration*nak az értelmét fejt ki: „... hogy ahová szent nevedet hívva hintjük, onnan messze űzessen el a tisztátalan lélek minden fertőzése, és méltóztassék (...) a Szentlélek jelen lenni”.²⁰

A víz és só a szenteltvíz szokásos elemei, a hamu és bor jelenléte annál érdekesebb. A hamut kísérő ima azt kéri, „ahogy Mózes az Úr rendelése szerint a tehén hamujával meghintve megszentelte a népet (Szám 19), úgy legyél most te exorcizálva”, űzessen el az ördög onnan, amit majd meghintenek a hamuval. Az ima második fele a niniveiek Jónás igehirdetésére történő bűnbánattartására emlékeztet (Jón 3,5–6), és kéri, hogy mindenki, aki majd a templomba jön, a keresztség újjászületése által szabaduljon meg a test makulájától.²¹ A könyörgés sajátos elegye a templom rituális megtisztításának, exorcizálásának, és a hívek lelki tisztulásának, bűnbánatának. A borhoz kapcsolódóan két könyörgés van, mindkettő a *lustratio*ról beszél, egyik se tartalmaz olyan utalást, ami megmagyarázná a bor jelenlétét. Az első ima ismét ördögűző jellegű: „...hogy [a templomból] a sötétséget űzze el, a világosság áradjon ki, a vad ellenségnek semmilyen hatalmat ne adjon,

¹⁹ A gyakorlattal Nagy Szent Gergely pápa egy levelében találkozunk először, innen a név (Cerasoli 1931, 477). A *lustratio*-t eredetileg csak azon ritka esetekben alkalmazták, amikor pogány szentélyt alakítottak át keresztény templommá, később minden templomszentelésen helyet kapott (Righetti 1959, 508).

²⁰ EB 36.

²¹ EB 34.

hanem legyen az Isten háza, és az ellenség benne semmi ártalmat ne tehessen.”²²

A második a Szentlélek kiáradását kéri az elegyre, a templom és az oltár megszenteléséhez.²³ A Gergely-vízzel az oltár és a templom összetett rendet követve kerül megtisztításra.

A templom megszentelése

Miután a templom megtisztult, mintegy ki lett véve a gonosz hatalma alól, alkalmas arra, hogy kiemeltessék a profánból, és az isteni dolgokra legyen szentelve. A templomépületet, oltárt, tabulát²⁴ számos könyörgéssel, szent olajjal és krizmával való megkenéssel, tömjénezéssel szentelik fel. Külön rítusok tartoznak a templomépülethez, oltárhoz és tabulához.

A templomépület felszentelését két könyörgés, és egy prefációszerű²⁵ imádság szolgálja. A két könyörgés meglehetősen hasonlít a mai áldó formulákra, miszerint a templomról beszélve valójában a templomba jövők számára esd kegyelmeket:

...áraszd ezen imádság házára kegyelmedet, hogy mindenki, aki itt segítségül hív, érezze irgalmad segítségét (...), hallgasd meg szolgálid imáit, füleid legyenek [figyelmesek] éjjel-nappal ezen ház fölött (...), és minden embert, aki ebbe a házba téged imádni jön, fogadd békével, nézz rájuk kegyesen. (...) Az ezen lakóhelyen könyörgőket támogasd és vedd meg, kegyesen hallgasd meg, örök védelemmel őrizd, hogy

²² EB 38.

²³ EB 39.

²⁴ „A tabula az a kőlap, amellyel az oltár közepén lévő és az ereklyéket, valamint a tömjénzemeket és az Oltáriszentség darabkáit befogadó mélyedést (*sepulcrum vagy confossio*) befedik” (Szaszovszky 2013, 62).

²⁵ Az ima formája nagyban hasonlít egy mai eucharisztikus imák prefációjára, az elején a püspök és nép közötti párbeszéddel (*Az Úr legyen veletek! / És a te lelkeddel...*), majd bevezetéssel (*Valóban méltó és igazságos, illő és üdvös...*). Ezt követően azonban nem a megszokott embolizmus, majd a „szent vagy” bevezetése következik, hanem a felszentelést kérő imádság.

mindig örömmel, és a te vallásodban örvendezve örökre megmaradjanak a Szentháromság megvallásában és a katolikus hitben.²⁶

A könyörgések egyfajta individualisztikus-vallásos mentalitást tükröznek: templomba járó, könyörgő, imádó, kérő emberekről szól, nem az Isten népéről, az Egyházzal, aki a liturgiát ünnepli. Ezen kérések után a prefációszerű ima kifejezetten a templom felszentelését kéri:

Az Úr legyen veletek... Valóban méltó és igazságos (...) Ó, boldog és szent Háromság, aki mindent megtisztítasz, tisztává teszel és felékesítesz... Ó, Istennek boldog és szent karja, aki mindent meg+szentelsz, mindent meg+áldasz, mindent gazdagítasz. Ó, Szentek Szentje, Isten: alázatos tisztelettel kérjük irgalmadat, hogy ezt a templomot alázatos szolgálatunk által a szent és győzedelmes kereszt, és szent N. tiszteletére meg+tisztítani, meg+áldani, fel+szentelni és a felszentelés termékenységevel mindig [eltölteni] méltóztassál...²⁷

Itt tehát az épület Istennek ajánlása és szakralizálása, a profánból kiemelése a központi kérés, különböző igék halmozásával, egyfajta fokozatossággal kifejezve. Koherensen szerkesztett ima révén az invocációban az Isten azon tevékenységét hangsúlyozza, amit aztán a petícióban kér (megtisztítás, megszentelés, megáldás).

Az épületet megszentelő imát az olajokkal való megkenések követik. A püspök szent olajjal keresztet rajzol az oltár közepére és négy sarkára, a következő szavak kíséretében: „Szenteltessék meg ez az oltár az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében”.²⁸

Az oltár olajjal való megkenése már az első évezred közepén megjelent. Az egyházatyáknál maga Krisztus az oltár, hiszen az életét saját teste oltárán áldozta fel. A görög Krisztus szó jelentése felkent, így természetesen adta magát az oltár olajjal való felkenése, hogy jobban kifejezze a Krisztussal való kapcsolatot.²⁹ Itt, az első

²⁶ EB 46–47.

²⁷ EB 48.

²⁸ EB 51.

²⁹ Calabuig 2000, 342–343.

megkenéskor még nem erről van szó: az ószövetségi énekek magához az oltárhoz, mint a kultusz épített eszközehez hoznak párhuzamokat: „Jákok követ állított emlékül, és olajat öntött rá // Megfogadta az Úrnak: Ez valóban szent hely és én nem tudtam” (Ter 28,18.16); „Mózes oltárt állított az Úrnak, Istennek”³⁰ (Kiv 24,4). Ezt követően a püspök krizmával ken keresztet az oltárra, az ezt kísérő ének utal Krisztusra: „Felkent az Úr az öröm olajával társaid közül” (Zsolt 45,8 vö. Mt 13,18–21). Az oltár után a püspök keresztet rajzol tizenkét helyen a templom falaira is: „Szenteltessek meg ez a templom az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében”, a következő ének kíséretében: „Megszentelte az Isten a sátrát, mert ez az Úr lakhelye...” (Zsolt 46,5). Közben egy másik pap az oltárt körbejárva folyamatosan tömjénezik.³¹

Az olajjal való kenéseket az oltárt és tabulát megszentelő formulák követik. A püspök először is intellemmel fordul a közösséghez: „Kérjük, kedves testvéreim, a Mindenható Atya kegyelmét, hogy ez a lelki áldozatnak szentelendő oltár szenteltessek meg [ezen] áldással...” Az intellemm után jön a prefációszerű szentelő ima:

...[ez az oltár] találjon nálad tetszésre, mint az, melyet Ábrahám, a hit atyja, üdvösségünk előképekét fiának feláldozására készülve állított, amit Izsák nagyságod előtt felavatott, amit Jákok, az Urat nagyszerű látomásban látva emelt. Az itt felajánlottakat szenteld+meg, a ráhelyezetteket áldd+meg, a meg+áldottakat oszd szét. Egyházad [templomod] neve legyen örök, az asztal legyen kész a mennyei és lelki lakoma számára. Te, Urunk, száddal megáldva a ráhelyezett adományokat, mindannyiunknak add meg, hogy a belőlük való részesedés által elnyerjük az Örök Életet.³²

Az ima két ószövetségi párhuzamot hoz az oltárhoz, és bár elhangzik az előkép szó, ezek a templom oltárával nem az előképbeteljesülés, hanem a pusztá hasonlóság kapcsolatában vannak.

³⁰ EB 52–54.

³¹ EB 55–59.

³² EB 62.

A záró rész kéri a szentelés hatékonyságát, hogy Krisztus áldozatát mindig bemutathassák, hisz ez az Örök Élet záloga.

A harmadik prefációszerű ima a tabula szentelését szolgálja, a kockakövet Krisztussal hozza párhuzamba: „...Aki ide áldozatát hozza, Tőled kapjon jutalmat, őáltala, aki a Szepletkő, és Szikla, mely emberkéz [érintése] nélkül vált le, és a mi Urunknak hívatatnak.”³³

A templomi ingatlan megszentelése után az ingóságok következnek. Formulákat találunk a szolgálattelvők ruháinak, a különböző tárgyakkal, díszeknek, papok ruháinak, kelyheknek, paténáknak megáldására, megszentelésére.³⁴

A szentelési aktus az ereklyék oltárba helyezésével zárul. A gyakorlat az ókorig nyúlik vissza, amikor a vértanúk sírjai fölé először oltárt, síremléket, majd templomokat emeltek. Később a többi, vértanú sírjához nem köthető templom oltáraiba is ereklyéket helyeztek. A gyakorlat teológiája világos: a vértanúk, szentek életáldozata Krisztus oltáron jelenvalóvá váló áldozatának közvetlen folytatása, lényegileg kapcsolódnak össze.³⁵ Az eucharisztia ünneplése ugyanez a meghívás minden keresztény számára: „Ő tegyen minket neked szentelt örök áldozattá, hogy elnyerhessük az örökséget választottaiddal” (III. Eucharisztikus ima).

Az ereklyéket tehát az oltárba helyezik, három darab tömjénnel, illetve három konszokrált ostyával együtt. Ez utóbbi, mai szemmel meglehetősen furcsa, és kijelenthetjük, helytelen gyakorlat angol eredetű lehet, ahol nem álltak rendelkezésre vértanú ereklyék; később széles körben átvették.³⁶ Az ereklyékkal való bánásmód, illetve a rítus szóhasználata a temetési szertartásra utal: az éjszakai zsolozsmázás a halottvirrasztás párhuzama, az oltárba való helyezés pedig a temetésé.³⁷

³³ EB 68.

³⁴ EB 70–87.

³⁵ Chengalikavil 1989, 70–71.

³⁶ Righetti 1959, 509. A rítusból a XII. században eltűnik a konszokrált ostya eltemetése, marad az ereklye és a három tömjéndarab.

³⁷ Righetti 1959, 507, 511.

A szentelési rítusokat az eucharisztia ünneplése követi, ami így külön liturgiaként áll, nem organikus része a dedikálásnak. A templomszentelési ordó egészét, annak értelmét nézve, a templomot birtokba vette az Úr, megtisztította, felszentelte, így miután az épület és a szakrális eszközök alkalmassá váltak a szent cselekedetekre, misét ünnepelnek benne. Az EB előírja továbbá, hogy nyolc napon át „nyilvános” misét ünnepeljenek a templomban.

Konklúzió

Az EB templomszentelési liturgiája hosszú, komplex rítus, mind az imákat, mind a cselekményt tekintve. Beszédes példa a számos formulára a szenteltvíz készítése, mely öt különböző könyörgést tartalmaz: a só exorcizálásával, majd megáldásával kezdődik, ezt követi a víz exorcizálása, majd annak megáldása, egy rövid fohász kíséri a két elem összekeverését, végül egy újabb ima található az elegy megáldására.³⁸ A szentelő imáknál általában két-három könyörgés, intelem majd prefációszerű formula található. A cselekmények hosszát, összetettségét illetően háromszor kell körbejárni a templomot kívül, a liturgia elején, majd háromszor benn, a *lustratio* alatt. Meg kell kenni az oltárt olajjal, öt keresztet rajzolva rá, majd hasonlóképp krizmával is, ezt követően a falakat, majd a tabulát ugyanúgy kétféle olajjal. Az oltárral végzendő rítusokat, ide értve az ereklyék elhelyezését is, minden mellékoltárral el kellett végezni, ez nagy templomok esetében akár tíz-húsz oltárt és ismétlést is jelenthetett. A liturgia olyan hosszú és megterhelő volt, hogy előfordult, a püspökök egyszerűen nem szentelték meg a templomokat, akár saját székesegyházukat se.³⁹

³⁸ EB 3–8.

³⁹ A gyakorlat nem feltétlenül XI. századi és magyar, ám mivel a liturgia egészen 1961-ig nem változott jelentősen, folyamatosan fennállt az elhagyás veszélye (Calabuig 2000, 358).

Bizonyos rítusok az évszázadok alatt annyit változtak, hogy eredeti értelmük elveszett, szimbólumok helyett allegóriákká váltak, nem téve lehetővé adott cselekmény spontán megértését.

Látható volt, hogy a szövegek többször ószövetségi modelleket használnak, melyek nem az előkép-beteljesülés logikáját követik, megmaradnak közvetlen párhuzamnak. Ennek elődleges oka, hogy az újszövetségi teológia nem tette szükségessé a templomot mint szent helyet, így amikor azok mégis megjelentek, a rítushoz az ószövetség kínált modelleket. Ahogy viszont az épített templom került előtérben, lassan háttérbe szorult az újszövetség élő kövekből épült lelki temploma, annak teológiája. Ezzel párhuzamosan a könyörgésekben sem az Egyház, a közösség jelenik meg, hanem egyének, vallásos emberek, akik imádkozni, kérni jönnek a templomba.

A templomszentelési liturgia további alakulása

Ahogy a PRG nem mintakiadás volt, mégis meglehetősen széles körben elterjed, az utódai is hasonló utat jártak be. A XII. századi pontifikáléban kis változtatásokkal még kidolgozottabb lesz a PRG-féle templomszentelési liturgia. A római kúria XIII. századi pontifikáléjának dedikációja szorosán követi elődjéét, hozzáfűzve az alapkö megáldásának rítusát. A század végén Saint-pourçaini Durandus eredetileg saját egyházmegyéjének szerkesztett pontifikálét a római kúria verziójából kiindulva, de idővel akkora sikere lett, hogy a nyomtatott *Pontificale Romanumok* is ezt vették alapul.⁴⁰ A késő középkori Magyarországon is megtaláljuk a Durandus-féle könyveket, ahogy a „magyar variáns” szöveg-tanúit is.⁴¹

Az 1485-ös, első nyomtatott pontifikálétól egészen 1961-ig csaknem változatlan maradt a dedikáció liturgiája. A X. század óta

⁴⁰ Chengalikavil 1989, 76–77.

⁴¹ Ezek tételes összevetését ld. Szaszovszky 2013, 85–101.

a templomszentelés *ordója* 1961-ben, még a II. vatikáni zsinat előtt változott meg a legnagyobb mértékben, amikor a Rítus Kongregáció kiadta az *Ordo ad Ecclesiam dedicandam et consacranda* liturgikus könyvet. Ebben, miközben a fő liturgikus elemek megmaradtak, a rítus egyszerűbb, átláthatóbb lett, hogy az ünneplés ne rőjön túlzott terhet a püspökre és jobban érthető legyen az emberek számára. Az 1961-es liturgia meglehetősen rövid életű volt, hiszen a zsinat után 1977-ben jelent meg az azóta is érvényben levő rendtartás, az *Ordo dedicationis Ecclesiae et altaris* (ODEA).⁴²

Az aktuális templomszentelési rítus

A II. vatikáni zsinat után az a szerencsés helyzet állt elő, hogy világos, átgondolt teológia mentén egyszerre lehetett úgy alakítani a liturgiát, hogy az pontosan fejezze ki az Egyház hitét.

Teológiáját tekintve az Egyház újra felfedezte az újszövetség biblikus teológiáját, miszerint Krisztus az újszövetség igazi és tökéletes temploma (*Templum*), összegyűjtött népe az Egyház (*Ecclesia*), Isten élő kövekből épült temploma (*Templum*). Az épített templom (*Ecclesia*) a közösség, az Egyház látható jele, és *alkalmas hely* a misztériumok ünneplésére.⁴³ A liturgia ünnepléséhez tehát az szükséges, hogy az Egyház, az élő kövekből épült templom Krisztus nevében összejöjjön, nem az pedig az, hogy egy épület valamely rítusok által előzetesen „tisztává”, „szentté”, „kultuszkésszé” legyen téve.⁴⁴

Ezen teológia, hittartalom kifejezéséhez a liturgia továbbra is a dedikáció hagyományos elemeit használja fel, ám sokszor új értelemmel látva el azokat. A legfontosabb változás, hogy az egész szentelés az eucharisztia ünneplésében kapott helyet, mivel ez az

⁴² Chengalikavil 1989, 77–78.

⁴³ ODEA 1–3.

⁴⁴ Az Egyház természetesen feltételezi, hogy az újonnan épített templom méltó, díszes (kulcsszó a nemes szépség, szemben az üres pompával) és alkalmas hely a szent misztériumok ünneplésére. ODEA 3; SC 122, 124, 128.

egyetlen valódi dedikáló rítus:⁴⁵ a többi csak illusztrálja, magyarázza, mi történik.

Bevezető rítusok

A zsinat után az eucharishtiába ágyazott liturgiák saját részei jellemzően a bevezető rítusoknál, illetve az igeliturgia végén, a homília után találhatóak, így van a templomszenteléssel is.

A püspök és a hívek lehetőleg egy közeli templom előtt, vagy másik alkalmas helyen gyülekeznek, ahol a köszöntés után a püspök a következő formulával fordul a hívekhez:

Kedves testvéreim, örömmel jöttünk össze, hogy az Úr áldozatát ünnepeelve felszenteljük [*dedicandam*] az új templomot [*ecclesiam*]. Vegyünk részt áhítattal ezeken a szent szertartásokon, hallgassuk hittel az Isten ígését, hogy ez a mi közösségünk, amely a keresztség által született újjá, és Krisztus áldozatából nyert tápláló erőt, lelki templommá növekedjék, és összegyűlve az oltár körül gyarapodjék az égi szeretetben.⁴⁶

E rövid intelem frappánsan összefoglalja a liturgia teológiájának központi részét: az új templom az eucharisztia ünneplésével kerül dedikálásra. Fontos az Egyház, vagyis a keresztségben született közösség aktív, gyümölcsöző részvétele,⁴⁷ Isten ígésének hallgatása, hiszen ezekből táplálkozik, növekszik a közösség lelki templommá. Az intelem túlmutat a dedikálás eseményén, az Egyház megvalósulását célozza.

A püspök, koncelebránsok, szolgálattevők és hívek, vagyis az Egyház közösen vonul az új, még üres és zárt templom kapujához.

⁴⁵ ODEA 15.

⁴⁶ ODEA 30. Az ODEA magyar szövegei a kiadó és dátum nélküli, egyházi belső használatra készült kéziratból származnak. Zárójelbe az eredeti latin kifejezések kerültek ott, ahol fontosnak tűnt a latin és magyar közötti különbség kiemelése. Az azonosíthatóság miatt a hivatkozások a latin ODEA számozását követik.

⁴⁷ A hívek aktív részvétele a liturgia lényegéből fakad, ahogy a Zsinat hangsúlyozza: SC 11, 14, 30.

Odaérve a templomot építő közösség képviselője ismertetheti az épület sajátosságait, majd átadja a kulcsokat a püspöknek, aki röviden buzdítja az új templomban szolgáló papokat.

Ezt követően a püspök intelmére („Az Urat magasztalva lépjetek be a templom kapuján, és énekelve vonuljatok hajlékába”) a 23-as zsoltárt énekelve vonulnak be a templomba.⁴⁸ Az EB-ben is hasonló elemekkel találkoztunk, mégis más értelemmel, hangsúlyokkal: ott a körmenet célja a templom megtisztítása volt, itt a hívó közösség útja, hogy birtokba vegye templomát. Ott a püspök dialógusa és bevonulása az Úr bevonulását jelképezte, aki birtokba veszi házáat, itt Krisztus misztikus teste az, aki bevonul, hogy egyesüljön a Fővel.⁴⁹

A templomba beérve a püspök megáldja a vizet, mellyel „Bűnbánatunk jeléül és keresztségünk emlékezetére” hinti meg a gyülekezetet, valamint a templom oltárát és falait. A meghintés végével a püspök rövid fohászban kéri, hogy a „Szentlélek kegyelme tisztítsa meg lakóhelyének templomát, ami mi vagyunk”.⁵⁰ Az EB-ben található *lustratio*, a démoni befolyástól, a sátán hatalmától megtisztító szertartás tehát bűnbánati, illetve a keresztségre, Krisztusra emlékeztető aktussá alakult.⁵¹ A templom megtisztításának középkori gondolata előjön a zárófohászban, hangsúlyozva, hogy a tisztítandó templom mi vagyunk, nem az épített ház.

Igeliturgia és a dedikációt illusztráló rítusok

A mise a glória és *collecta* után a szokott módon az olvasmányokkal folytatódik, előtte egy rövid, ám annál kifejezőbb rítussal: a püspök felmutatja az olvasmányos könyvet, és a következő intelmet mondja: „Istennek ez a háza visszahangozza mindig az

⁴⁸ ODEA 34.

⁴⁹ Calabuig 1977, 405–406.

⁵⁰ ODEA 48–50. Ez utóbbi fohász a magyar kéziratban nem szerepel.

⁵¹ Ennek tükrében kevésbé szerencsés az oltár és a falak meghintése, mert bár a hagyományból ered, a bűnbánati-keresztségi kontextusban nem világos, mit fejez ki (Chengalikavil 1989, 80).

Ő igéjét, amely feltárja előttetek Krisztus titkát és üdvösségünkön munkálkodik az Egyházban.”⁵² A II. vatikáni zsinat nem győzi hangsúlyozni Isten igéjének fontosságát,⁵³ ami már a püspök első intelmében megjelent. Ezzel a rövid rítussal újra kiemeli, hogy Isten Igéje hatékony, üdvösségszerző. Egyes szerzők ezt a rövid rítust az olvasmánnyal (Neh 8,2–4.5–6.8–10) mintegy az ambó felavatásának is tekintik, melyet az igehirdetés helyeként a zsinattal nyert vissza az Egyház.⁵⁴

Az olvasmányok hirdetése, a püspök homíliája, majd hitvallás után elmarad a hívek könyörgése, itt kap helyet a dedikáció liturgiájának nagyobb blokkja. Ez a mindenszentek litániájával kezdődik: a zarándok Egyház együtt könyörög a megdicsőült Egyházzal, kéri, amint a püspök a litánia végén összefoglalja, hogy „...Ez az épület, amelyet neved tiszteletére szentelünk, legyen az üdvösség és a kegyelem háza, ahol a keresztyén nép egybegyűl, hogy lélekben és igazságban imádjon, és (fel)épüljön a szeretetben.”⁵⁵

A megdicsőült Egyház segítségül hívását követheti az ereklyék oltárba helyezése. Láttuk a gyakorlat mély teológiai értelmét, a korábbi visszasságok miatt a rítus itt mégis opcionális, már nem kötelező, hogy az oltárba ereklye kerüljön. A fő kritérium az ereklye, mint jel valódisága.⁵⁶ Az ereklyék elhelyezéshez nem kapcsolódik könyörgés, azt a 15. zsoltár éneklése kíséri, mely nagyszerűen magyarazza a rítust („Uram, ki lakhat sátradbán? Ki

⁵² ODEA 53.

⁵³ SC 24, DV 21.

⁵⁴ Calabuig 2000, 369. A II. vatikáni zsinat előtti misében a pap az oltárra tett misekönyvből olvasta fel az olvasmányt és evangéliumot.

⁵⁵ ODEA 60. Az utolsó tagmondat fordítása a sajátunk, a latint követve: „...ubi christianorum plebs, in unum conveniens, te adoret in spiritu et veritate et se aedificet in caritate.” Ezzel szemben a magyar kézirat szövege átalakítja az alapvető kérést, az Egyház (fel)épülését: „...hogy lélekben és igazságban imádjon és egyre jobban szeressen téged.”

⁵⁶ Az ODEA 5 hármas kritériumot fogalmaz meg: 1, Az ereklye mérete legyen alkalmas arra, hogy felismerhető legyen, hogy (egy szent) testéből van, valamint egy ereklyében ne legyenek különböző szentek maradványai összekeverve; 2, győződjenek meg róla, hogy az ereklye valódi; 3, az ereklyét az oltárba, a tabula alá kell elhelyezni.

tartózkodhat szent hegyeden? Az, aki szeplőtelenül jár, és igazságot cselekszik, aki igazat gondol szívében..." Zsolt 15,1b–2).⁵⁷

Miután a hívő közösség a szentekkel együtt kérte, hogy a templom a kegyelem háza legyen, ahol az Egyház a szeretetben növekszik, majd elhelyezte az oltárba valamely szent ereklyéjét, következik a dedikáló ima (*Præx dedicationis*; a magyar kéziratban: felszentelő ima). A XI. században látott három felszentelő prefáció helyét egy ima veszi át, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a templom épülete és az oltár elválaszthatatlan egységet alkot.⁵⁸

Az ima a bevezetés és lezárás között két fő részre, és egy központi kérésre osztható. A megszólítás után leszögezi, mi a liturgia fő célja: „hívő néped ma ünnepélyesen örökre neked szenteli (*tibi dicare*) az imádságnak ezt a házát". Ezt követően az első főrészben biblikus képekkel, utalásokkal mutatja be az Egyház misztériumát:

E templom [*aedes*] jelképezi az Egyházat, amelyet Krisztus megszentelt saját vérével... Boldog az Egyház, Isten hajléka az emberek között, élő kövekből emelt templom, mely mint sziklaalapra, az apostolokra épült, és benne Jézus Krisztus a szegletkő... a Bárány dicsősége örökre fénylik benne, és visszhangzik a boldogok hálás éneke.⁵⁹

A Krisztus-Egyház-templom kapcsolatát kifejtő első főrész után következik az ima központi kérése:

Most esengve kérünk tehát, Urunk, az ég minden áldásával [*sanctificatione*] árszd el ezt a templomot [*ecclesiam*] és az oltárt, hogy szent hely maradjon mindenkor, és az oltár Krisztus áldozatára állandóan készen álljon.⁶⁰

⁵⁷ ODEA 61.

⁵⁸ Calabuig 1977, 427.

⁵⁹ ODEA 62.

⁶⁰ ODEA 62.

A kérés szerkezetében és szóhasználatában is epikletikus,⁶¹ ha nem is direkt epiklézis. A „mennyei megszentelés kiírása” a Szentlélek megszentelő tevékenysége, melyet az ima azért kér, hogy a hely szent (Istennek lefoglalt) maradjon, készen az eucharisztia ünneplésére.

Az ima második főrésze a templomban végzett liturgiáról, az imént hívott Szentlélek erejében működő szentségek ünnepléséről szól, melyek által születik, táplálkozik, Krisztushoz kapcsolódik, megvalósul az Egyház. Így szó van a bűnbocsánat szentségéről, és gyümölcseiről: „Az isteni kegyelem árja mossa le itt az emberek vétkeit, hogy fiaid, Atyánk, meghaljanak a bűnnek, és újjászülessenek az örök életre.” Az eucharisztiairól: „Az oltár asztala köré egybegyűlt híveid itt ünnepeljék a Húsvét szent titkát, és táplálja őket Krisztus Igéje és testének vétele.” Végül az imát petíciók zárják, megjelölve az emberi élet végcélját is:

A szükségét szenvedők itt segítségre leljenek, az elnyomottak igazi szabadságra jussanak, s az istenfiúság méltóságát öltse magára minden ember, míg a mennyei Jeruzsálembe boldogan el nem érkezik.⁶²

Az ima biblikus-liturgikus ihletettséggű új kompozíció, de számos eleme megtalálható a XI. századi prefációkban (a központi kérés, Krisztus mint szegletkő, a bűnök bocsánata, záró kérések). Gazdag képekkel fejezi ki az Egyház misztériumát, a templom szerepét, a benne ünnepeendő liturgia gyümölcseit.

A dedikáló rítusokat az oltár és falak krizmával való megkenése, megtömjénezése, végül a templom kivilágítása zárja. A megkenés a korábbi liturgiához képest egyszerűsödött, egyszersmind erősödött a jel mivolta: csak krizmával történik, az oltárra a korábbi öt helyre kell kiönteni (*effundit* – nem keresztet rajzolni), dicséretes (*laudabiliter*) az egész oltárlap megkenése a kiöntött olajjal.

⁶¹ Calabuig 1977, 429. Szóhasználat alatt elsősorban a latinban szereplő *sanctificatione* („áldásával”) és *perfundere* („áraszd el”) szavakat értjük. A magyar szóválasztással („áldásával”) gyengül az epikletikus jelleg.

⁶² ODEA 62.

Így a krizmával való túlcorduló, bőséges felkenés nagyszerűen fejezi ki a túlradó megszentelő kegyelmet:⁶³ „Az oltárt és a házat (...) szentelje meg erejével az Úr, hogy látható jelként hirdesse Krisztus és az Egyház titkát.”⁶⁴

Ezt követően a falakat tizenkét, vagy ha alkalmasabb, négy helyen kell krizmával kereszt alakban megkenni. Az oltárra kitett tartóban tömjént égetnek, majd a püspök megtömjénezi az oltárt, segítői pedig a híveket és a templomteret. A gesztust a püspök szavai kísérik: „Imádságunk, mint a tömjénfüst szálljon eléd, Istenünk, és amint ezt a házat betölti a tömjén illata, ugyanúgy járja át az Egyházat Krisztus evangéliumának szelleme [*Christi fragrantium*]”⁶⁵

A második rész a latin eredetiben nem az evangélium szelleméről, hanem Krisztus jó illatáról beszél (vö. 2Kor 2,14–15),⁶⁶ mely összekapcsolja az oltáron égő tömjént, mint az Istennek tetsző jó illatú áldozat jelét (pl. Ter 8,20–10), a valódi áldozattal: Krisztus áldozatával, ami az oltáron lesz bemutatva, és a hívek életáldozatával, amit Krisztuséhoz kapcsolódva bemutatnak.⁶⁷ A magyarban található „evangéliumának szelleme” széttöri a kapcsolatot a rítus és szavak között, elvész az oltár-tömjén-jó illatú áldozat-Krisztus-közösség közötti kapocs.

A dedikációs rítusok záróakkordja az oltár és a templom kivilágítása. A gazdag, kifejező rítusok elvégzése után itt az ideje, hogy „Krisztus világossága fényeskedjék az Egyházban, hogy minden

⁶³ Annál fontosabb a jel tiszteletben tartása: Manuel Nin OSB Görögország bizánci rítusú katolikus exarchája, egyetemi professzor elmondása szerint, amikor XVI. Benedek pápa a barcelonai Sagrada Família dedikálásakor szent krizmával bőségesen megkente az oltárt, megjelent négy sekrestyés tisztítószerezrel és törlőkendővel, mintegy „visszavonva” a liturgikus jelet az értékes oltárterítő védelme érdekében. Valószínűleg szerencsésebb lett volna egy-két plusz réteg egyszerűbb terítő oltárra borítása, mint a jelentőségteljes rítus annullálása.

⁶⁴ ODEA 64.

⁶⁵ ODEA 66–67.

⁶⁶ „De hála legyen Istennek, aki mindig diadalra segít minket Krisztusban, és az ő ismeretének jó illatát minden helyen elterjeszti általunk! Mert Krisztus jó illata vagyunk az Istenért azok közt, akik üdvözülnek, és azok közt is, akik elvesznek”

⁶⁷ Calabuig 1977, 436–438.

nép megismerje a teljes igazságot.”⁶⁸ A rövid mondat frappáns foglalata annak, amit a II. vatikáni zsinat az Egyház missziójáról tanít.⁶⁹

Innen az eucharisztia a szokott módon folytatódik az adományok körmenetével, az oltár előkészítésével. Az áldozás után lehetőség van a tabernákulum megáldására, mely egy rövid könyörgésből és az Oltáriszentség elhelyezéséből áll.

Konklúzió

Az ODEA liturgiája, jóllehet alapvetően a hagyományos elemeket alkalmazza, azokat egyszerűsíti és más teológiát fejez ki velük. Ezt elsősorban azzal éri el, hogy másikkal kíséri a gesztusokat, melyeket időnként szintén átalakít. Az *ordó*ban találunk új rítusokat is, ilyen a liturgia elején a templom bemutatása és a kulcsok átadása, vagy az igeliturgiát megelőző, Isten Igéjének fontosságát hangsúlyozó rövid szertartás.

Bár láttuk, hogy a középkorban erős volt a szakralizáló jelleg, az Egyház eredeti, és újra felfedezett szándéka szerint dedikálásról, lefoglalásról, elkülönítésről van szó, mellyel a közösség kifejezi, hogy az épületet véglegesen a liturgia ünneplésére szánja. A magyar „templomszentelés” kifejezés tehát abban a bibliai-kultikus értelemben veendő, melyben a szentet Istennek lefoglaltnak, elkülönítettnek értelmezzük,⁷⁰ nem pedig valami magasabb rendű, a profánnal szemben álló minőségnek, ami alkalmassá teszi az épületet a szent misztériumok ünneplésére.

⁶⁸ ODEA 70.

⁶⁹ Calabuig 1977, 440.

⁷⁰ Haag 1989, 1660–1661.

Záró megfontolások

Az EB és ODEA liturgiáját, azok teológiáját összevetve könnyen látható, miért szükséges, hogy minden kornak meglegyen a saját liturgiája: a liturgia az Egyház hitét, teológiáját fejezi ki, ami azonban kétezer év alatt nem volt mozdulatlan, gipszbe öntött: a megértés, hangsúlyok, kifejezésmódok folyamatosan változtak, koroktól, népektől, kultúráktól függően. Így lehet, hogy a dedikáció szempontjából eredetileg legjelentősebb rítus, az eucharisztia a templomszentelés kontextusában idővel annyira elveszti jelentőségét, hogy Durandus pontifikáléjában már opcionális az ünneplése. Ellenkezőleg, egy annak idején csak speciális esetekben alkalmazott rítus, a *lustratio* fokozatosan kötelező lesz, és mind a könyörgések számát, azok teológiáját, mind a gesztus kivitelezését tekintve jelentős szerepet kap a liturgián belül. Az ábécé felírásánál láttuk, egy rítus idővel annyira átalakulhat, hogy elvesz eredeti értelmét, miközben nem kínál egyértelmű új jelentést.

A liturgia korokon átívelő fejlődése végső soron nem állandó jobbá válást, tökéletesedést, vagy ellenkezőleg, folyamatos romlást jelent, sokkal inkább alakulást mind formájában, mind tartalmában. A II. vatikáni zsinatot követő liturgiák hatalmas értéke, hogy az ünnevelt hittitkokat az Egyház kétezer éves hagyományának mély ismeretében gyökerezve, a zsinat teológiájának megfelelően fejezik ki. Így az elmúlt korok liturgiáival összevetve, minden erényével és gyengeségével együtt ez a liturgia a legalkalmasabb arra, hogy napjaink embere számára kifejezze azt, amit az Egyház hisz és ünnepel.

Irodalomjegyzék / Bibliography

- II. Vatikáni Zsinat. 1963. Constitutio De Sacra Liturgia «Sacrosanctum Concilium (4 decembris 1963)». *Acta Apostolicae Sedis* 56:97–134.
- II. Vatikáni Zsinat. 1964. Constitutio Dogmatica De Ecclesia «Lumen Gentium (21 novembris 1964)». *Acta Apostolicae Sedis* 57:5–71.

- II. Vatikáni Zsinat. 1965. *Constitutio Dogmatica De Divina Revelatione* «*Dei Verbum* (18 novembris 1965)». *Acta Apostolicae Sedis* 58:817–835.
- Andrieu, Michel, szerk. 1963. *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle. vol 1. Le texte*. Studi e Testi 226. Vatikán: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Baán István. 1983. *Euszebiosz egyháztörténete. Ókeresztény írók 4*. Budapest: Szent István Társulat.
- Calabuig, Ignazio M. 1977. L'«*Odo Dedicacionis Ecclesiae et Altaris*». *Appunti di una lettura. Notitiae* 13:391–450.
- Calabuig, Ignazio M. 2000. The Rite of the Dedication of a Church. In *Handbook for Liturgical Studies vol 5. Liturgical Time and Space*, szerkesztette Anscar J. Chupungco, 333–379. Collegeville: The Liturgical Press.
- Cerasoli, Leone Mattei. 1931. *Dedicazione*. In *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti. Vol. 12*, szerkesztette Giovanni Gentile és Calogero Tumminelli, 476–477. Roma: Istituto Giovanni Treccani.
- Chengalikavil, Luke. 1989. La dedicazione della chiesa e dell'altare. In *Anàmnesis. Introduzione storico-teologico alla Liturgia vol. 7. I Sacramentali e le Benedizioni*, szerkesztette Ildebrando Scicolone et al, 65–109. Genova: Marietti.
- Földváry Miklós István. 2014. *Az Esztergomi Benedikcionále. Irodalom és liturgia az államalapítás-kori Magyarországon*. Műhelytanulmányok 1. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Haag, Herbert. 1989. Szent. In *Bibliai Lexikon*, szerkesztette Herbert Haag, fordította Ruzsiczky Éva, 1660–1666. Budapest: Szent István Társulat.
- Józsa Attila és Földváry Miklós István, szerk. 2014. *Benedictionale Strigoniense. 1075–1100, Zagrabia, Knjižnica Metropolitana MR 89. Monumenta Ritualia Hungarica 3*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Mohlberg, Leo Cuniber és Eizenhöfer, Leo és Siffrin, Peter, szerk. 1968. *Liber Sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*. RED Series Maior: Fontes 4. Róma: Herder.
- Righetti, Mario. 1959. *Manuale di Storia Liturgica vol. IV. I sacramenti – i sacramentali*. Milano: Ancora.
- Righetti, Mario. 1964. *Manuale di Storia Liturgica vol. I. Introduzione generale*. Milano: Ancora.
- Sacra Congregatio Pro Sacramentis Et Cultu Divino. 1977. *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris. Pontificale Romanum ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II Instauratum Auctoritate Pauli pp. VI Promulgatum*. Typis Polyglottis Vaticanis.
- Szaszovszky Ágnes. 2013. *A veszprémi pontifikále templomszentelési ordója. Doktori értekezés*. Budapest: kézirat.